

Koç Başı Damgasının Sosyo- Kültürel Önemi

Türk halı-kilimlerinin genel karakteristik özelliğini ko başı damgasının oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu damga en canlı ve farklı üsluplarla bütün Türk dünyasında görölmektedir. Mezar taşlarından söz ederken tekrar ele alacağımız üzere çay’a göre, ko başı damgalarını Türk hayvan üslubunun en güzel

karakteristik üslubu olarak en yalın biçimiyle Japonya'dan Anadolu'ya kadar olan Türk mezar taşlarında görmek mümkündür ¹ . "Oğuz boyları damgalarının Anadolu'da hayvanlara vurulduktan başka halı-kilim damgası olarak kullanıldığını, aşı boyası ile evlerin duvarlarına resmedildiğini, kap kacağa ve nazar değmemesi, uğur getirmesi için bazı giyim eşyasına konulduğunu ve hatta mezar taşlarına bile çizildiğini biliyoruz" ² . Sümer'in bu görüşlerinin doğru olup olmadığını tespit etmek için elinizdeki eserdeki fotoğraflara bir göz atmak sanınız yeterli olacaktır. Bilindiği üzere Göktürkler'de en önemli kurban hayvanlarını başta at ile dağ koyunu ya da koçun teşkil ettiği ve bunlardan atın göğse, koçun da toprağa kurban edildiği bilinmektedir ³ . Rasonyi'ye göre de Yenisey boylarında ve bir müddet Moğolistan'da yaşayan Kırgızlar'ın keçe cinsinden halılarının üzerindeki damgalar koç başı damgalarıydı ⁴ . Türk cumhuriyetlerinde anlatılan Dede Korkut destanlarında da birçok defa attan "aygır", deveden "buğra", koyundan "koç" kurban edildiği zikredilmektedir ⁵ . Kazakistan'da Dede Korkut'a Korkut Ata derler. Korkut Ata'nın esas mezarı Seyhun nehrinin taşması sonucu sular altında kalmıştır. Temsili mezarı ise nehirden zarar görmeyecek şekilde bir tepenin başında

yapılmış olup, mezarına varmadan büyük bir koç heykeli sizi karşılar. Korkut Ata'nın bu mezarı Kızılorda-Aral yolu üzerinde Kızılorda'ya 150 km de olan Jusalı kentinden Seyhun nehrine doğru 25. km de olup, mezarın üzerindeki borulardan rüzgarın hızı ve yönüne göre ney, tambura, davul, kopuz, tar gibi birçok müzik aletinin sesini dinlemeniz mümkündür.

Hunlar'da tanrılara kurban edilen hayvanların arasında en makbul olanı "koç"tu. Ayrıca Türkler'de kurban hayvanlarından, özellikle "at" ve "koç" mezar taşı olarak da kullanılmıştır. Öbür yandan Altaylar'da VIII. ve X. Yüzyıllara ait bir mezarda erkeğin yanında at, kadının yanında da koç bulunmuştur ⁶ . Elinizdeki eserde de görüldüğü üzere Türkler koç başını çeşitli eşyalarına işlemekten de uzak kalmamışlardır. Mesela "koç başı ya da boynuz nakışı Oğuzlar, Avarlar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Çuvaşlar, Bulgarlar ve daha birçok Türk topluluklarında az değişikliklerle her çeşit malzemeyi süslemek için kullanılmıştır" ⁷

Yukarıda da söz edildiği gibi koç

başı damgası adeta Türk kültürün bir mührü gibi hâlâ

Anadolu'dan Altaylar'a kadar olan çeşitli mezar taşlarında ve

halı-kilimlerde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Anadolu'da

geleneksel anlayışa göre dokunan halı ve kilimlerdeki hakim

damga koç başıdır. Mezar taşlarındaki koç başı damgası de

özellikle Doğu Anadolu mezarlarında olup, koç heykelinin en son

örneklerini de Tunceli ilindeki mezarlıklarda görmekteyiz.

Önemli bulduğumuz bir makalede ise "Anadolu'daki koç, koyun

heykellerinin Akkoyunlular'la, Karakoyunlulara ait oldukları

öteden beri kabul edile gelmiştir... Anadolu'daki koç ve koyun

heykellerinin Akkoyunlular ve Karakoyunlular'ın hakim oldukları

sahalarda bulunmaları yukarıdaki fikri doğrular" ⁸ denilmektedir.

Gerçekten de bulunan heykellerin yaşları ve bulundukları

alanlar yukarıdaki görüşü doğrular niteliktedir. Fakat elinizdeki

çalışmaya göre, Altay dağlarından Anadolu'ya kadar Türk

kadınlarının halılarına, kilimlerine dokudukları koç başı damgaları ile Kazakistan'daki mezarlar ve türbelerdeki koç başlarını veya Türk coğrafyasındaki koç başı damgalarını nasıl izah edebiliriz? Bu nedenle koç başı damgasının yeniden değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktayız. Öte yandan Diyarbakirli'ye göre, koç başı damgası Türkler tarafından Hunlar'dan beri kullanıla gelmiş olup, bu damga "türbede önemli bir adamın hatta bir mukaddes kimsenin yattığına delalet eder"⁹ . Esin de bu konu hakkında şunları ifade eder: "Zoomorfik motiflerden, oturmuş koç heykelleri de Siwet-ulan ve Moğolistan'daki Gök-Türk muhitine has görünmektedir. Bunların bilhassa mezarlarda bulunması, henüz daha anlaşılmamış bir mana ifade etmiş olsa gerek. Tabgaç mezar taşındaki koç başlı ejdar tasvirini de bu münasebet ile hatırlıyoruz. Siwet-ulan üslubunda, bir çift karşılıklı koç heykeli Kül Tigin külliyesinde, yazılı taşın bulunduğu avlunun girişinde durmakta idi. Bu koç heykelleri, Türk mezarlarının bir hususiyeti olarak, Türklerin göç ettiği yollar boyunca dizilmiş ve Mangışlak'dan geçerek Anadolu'ya kadar uzanmıştır"¹⁰ . Gerçekten de Kazakistan ve öbür Türk cumhuriyetlerindeki önemli türbelerin üzerlerinde,

mezar taşlarında ve mezarların duvarlarında koç başı ya da koç başı damgalarını sıkça görmek mümkündür.

Koç heykeli ve Korkut Ata'nın mezarı. Korkut Ata'nın mezarını sel götürmüş, ancak halk kopuzun altında olduğuna inanılıyor.

Yusalı/Kazakistan

Kazakistan'da koç erlik, yiğitlik ve bağımsızlık damgası olarak bilinir. Eskiden Kazak askerleri dizlerindeki, göğüslerindeki ve ellerindeki kalkanlarında koç damgası

taşırlarmış. Bu anlayışı Kırgızistan'ın Talas kentindeki Manas bölgesinde bulunan Manas Destanı'nın kahramanının türbesinin olduğu yerde de tespit ettik. Mesela Manas'ın kalkanında, yayında giydiği eşyalarda hep koç başı damgaları vardır.

Kazakistan'da koça "koçkar" derler. Ayrıca "koçkar"ın başı kutlu olup insanları kötölüklerden korumak için nazarlık olarak da kullanılır. Anadolu'da özellikle Karadeniz bölgesinde de aynı anlayış hakimdir. Bunun örneklerini oralardan göç ederek İstanbul'a yerleşmiş ailelerde de görmek mümkündür.

Kazakistan'da kurban olarak koç kesilmişse koçun başını ancak baba parçalar ve çocuklarına dağıtır. Baba evde değilse, koç başı parçalanmadan haşlanmış olarak bekletilir. Fakat evde Ata baba (dede) varsa veya dede oğlundan ayrı bir evde oturuyor olsa da koç başını parçalama hakkı dedenindir. Ancak dede izin verirse oğlu koç başını parçalayabilir. Cenaze ya da "toylar" (çeşitli törenler) da koç kurban kesilirse, koçun başını parçalama hakkı o cemaattaki en yaşlı ve saygıdeğer kişisindir. Bu insan koç başını parçaladıktan sonra koçun kulağını oradaki yaşça en küçüğe verir. Bunun anlamı "çok dinle az konuş" demektir. Sonra parçalanmış koç başından sırayla herkes bir parça alarak parçalama işlemi sona erer. Bu bilgiler koç başının

önemi hakkında bize bazı ip uçları vermektedir. Fakat niçin başka hayvan değil de koç dediğimizde doğrusu, doyurucu bilgi alamadık. Denilenler şunlardan ibaretti: Koç ilk kurbanlık hayvandır. At bizim için çok önemli olduğundan onu sık sık kesemezdik. Ayrıca bizim burada keçi, inek gibi hayvanlar fazla değildir. Sonuç olarak, arkeolog ve sanat tarihçileri ile sosyolog, özellikle antropologların koç ve koyun hakkında yapacağı çalışmalar, sanırız Türklerin sosyal tarihine önemli bilgiler katacaktır.

Dr. Mustafa AKSOY

www.sosyalbilimler.org

1

ÇAY, A., *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara, 1983, s. 34.

—

2

SÜMER, F., *Oğuzlar*, Ankara, 1972, s. 206,207.

—

3

DİYARBEKİRLİ, N., *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972, s. 92.

—

4

RASONYİ, L., *a.g.e.*, s. 42.

—

5

GÖKYAY, O. Ş., *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 2000, bir

– çok yerde.

6

DİYARBEKİRLİ, N., a.g.e., s. 92, 93.

–

7

DİYARBEKİRLİ, N., a.g.e., s. 93.

–

8 *KARAMAĞRALI, B., "Koç Koyun ve At Şeklindeki*

– Mezartaşları", Anadolu'da Türk Mühürü, Ankara, 1993, s. 18.

Ayrıca bk: Aksoy, M., a.g.m.

9 *BOZKURT, N., Sanat ve Estetik Kuramları, İstanbul, 1992,*

– s. 259.

10 *ESİN, E., "Ötüken İllerinde M. S. Sekizinci ve Dokuzuncu*

– Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkar Adları", Türk Kültürü

El-Kitabı, Cilt II, Kısım Ia, İstanbul, 1972.

Mustafa Aksoy, Sağlamtaş köyünün mezarlığında. Buradaki bazı koç başlı mezarların tarihleri bilinmiyor. Ancak köy halkı mezarlıktaki koç başlı mezarların atalarından kalan tarihi miras olduğunu biliyorlar. Pülümür/Tunceli